

בעקבות "שמונה בעקבות אחד": בחירות לשוניות

בעריכה עצמית

עירית מאיר

א. מבוא

עריכה לשונית נתפסת בראש ובראשונה כפעולה שמטרתה שיפור הטקסט, כלומר שיפור בתקינות הלשון של הטקסט, בבהירותו ובארגונו. נקודת מבט זו שמה את צרכי הטקסט במרכז עבודתו של העורך הלשוני. אך על פי המודל המוצע ע"י שרון וצבר בן-יהושע (כרך זה), צרכי הטקסט הם רק היבט אחד בעבודתו של העורך הלשוני. היבט מרכזי אחר הוא צרכי הקורא. הטקסט צריך להיות כזה שייקרא בקלות, ויובן ללא השקעת מאמץ מיוחד (שם, עמ' 108). מכיוון שטקסטים שונים מיועדים לקוראים שונים, ולקוראים שונים צרכים שונים, הרי שהתחשבות בקורא - פירושה, בין היתר, להתאים את הטקסט לקהל היעד שלו.

אחד מקהלי היעד של טקסטים כתובים הוא ילדים. בשל גילם הצעיר, לילדים יש ניסיון מועט יחסית בקריאת טקסטים כתובים, וחשיפה מצומצמת יותר למשלבים שונים ורבדים שונים של השפה. לפיכך, סגנון ארכאי, אוצר מלים גבוה מדי, מבנים תחביריים מורכבים יותר או ארכאיים - כל אלו עשויים להוות מכשול בפני הקורא הצעיר ולהרתיע אותו מלשקוע בקריאתו של טקסט מסוים.

העברית הכתובה עברה שינויים רבים בעשורים האחרונים. שינויים אלו בולטים מאוד בספרות הילדים. ספרי הילדים שנכתבו או תורגמו בשנות הארבעים והחמישים של המאה העשרים, התאפיינו בסגנון מאוד ארכאי ונמלץ, ואילו ספרי הילדים כיום מאופיינים במשלב הקרוב יותר לשפה הדבורה. בשל כך, ספרים שנכתבו או תורגמו לפני ארבעים-חמישים שנה אינם נגישים לילדים כיום. מתוך מטרה להנגיש ספרים אלה לקוראים הצעירים של שלהי המאה העשרים וראשית המאה העשרים ואחת, יצאו לאור עיבודים חדשים רבים של ספרי ילדים קלאסיים, כגון 'הנסיך הקטן', 'הלורד פונטלרוי הקטן', 'האסופית', 'אליסה בארץ הפלאות' ועוד רבים אחרים. גילי בר-הלל, מתרגמת ספרי ילדים, מסבירה את הצורך בתרגומים ובעיבודים חדשים:

"אם אתם הורים לילדים בגיל שעוד מקריאים לו בקול, אתם מן הסתם לא נזקקים להסבר הזה. אתם בעצמכם חוויתם מה זה לנסות להקריא לילד בן שש תרגום ספרותי מליצי וגבוה לטקסט שאמור להיות פשוט ונגיש. אתם יודעים שזה כרוך בעצירות תכופות כדי להסביר מושג זה או אחר, עצירות שקוטעות

שוב ושוב את רצף הקריאה; ואולי כדי לקצר בהסברים אתם פשוט מקריאים אחרת ממה שכתוב, ולמעשה "מתרגמים" את הספרים תוך כדי קריאה...". שפה היא דבר חי, שמתפתח ומשתנה ללא הרף. השפה העברית משתנה בעשורים האחרונים בקצב מזוהר, אחרי שמאות שנים היתה בהקפאה. אם להשוות לעומת השפה האנגלית, הרי שטקסטים שנכתבו באנגלית בשנות השישים והחמישים, דומים מאוד לטקסטים שנכתבים היום. צריך להיות בלשן כדי לעמוד על השינויים השיטתיים שחלו באנגלית במהלך היובל האחרון. בעברית, לעומת זאת, השינויים שחלו בשפה במהלך אותו פרק זמן בולטים כל כך, עד שכל ילד ירגיש בהבדל בין טקסט שתורגם לעברית (או נכתב בעברית) לפני חמישים שנה, לבין טקסט שתורגם היום.¹

אך תרגומים ועיבודים אלו לא מתקבלים תמיד בכרכה. לעתים קרובות הם נתפסים כמאופיינים בלשון דלה יותר מהנוסחים המקוריים, בייחוד על ידי אלו שגדלו על הנוסחים המקוריים. בפורומים באינטרנט, למשל, ניתן למצוא תגובות נחרצות למדי נגד תרגומים ועיבודים חדשים, כדוגמת: "איזה עוול גרמו לספר הנפלא הזה עם הגירסה החדשה שלו שמסרסת את השפה היפה ושמה במקומה שפה פשוטה יותר, קלה ובסיסית.", ואף "אל תקנו את התרגום החדש!"²

מובאות אלו מראות כי קיים מתח בין הרצון לשמור על עושרו ואופיו המיוחד של הטקסט, לבין הצורך בעריכת שינויים לשוניים כדי להפוך את הטקסט לנגיש יותר לקוראים הצעירים של היום. צרכי הטקסט וצרכי הקורא לא עולים תמיד בקנה אחד, ומציבים אתגרים לא פשוטים בפני עורכים לשוניים (ר' שרון וצבר בן-יהושע, כרך זה).

מקרה מיוחד של עריכה לשונית של ספר ילדים הוא המקרה של "שמונה בעקבות אחד", מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ. הספר יצא לאור ב-1945, סמוך לסוף מלחמת העולם השנייה. נוסח זה של הספר הודפס בעשרות מהדורות. אך ב-1996 פורסמה מהדורה חדשה של הספר, שהוגדרה כ"עיבוד מחדש". העיבוד המחודש לספר נעשה על-ידי הסופרת עצמה³, שחשה כי חמישים שנה לאחר כתיבת הנוסח המקורי של הספר, ילדים חדלים לקרוא אותו בגלל סגנונו שנתפס כארכאי. כוונת העיבוד המחודש של הספר היתה, לדברי הסופרת, ליצור מהדורה "מותאמת ללשונם של הקוראים הצעירים בני ימינו". גם עיבוד מחודש זה, כעיבודים לספרי ילדים רבים אחרים, זכה לביקורת רבה. בורשטיין (תשס"א) ערך השוואה מעמיקה בין שני הנוסחים. לטענתו, הנוסח החדש מאופיין בלשון חפה כמעט "מכל המטפורות, האידיומים, הדימויים, האירוניות, הפרנומסיות וההיפרבולות שגדשו את הנוסח הקודם" (שם, עמ' 366). בנוסף,

¹ מתוך "עוד דף אחד ודי, יומן קריאה",

www.notes.co.il/gili/archive.asp?cat=858

² מתוך "סימניה, המלצות ספרים אישיות",

http://simania.co.il/bookdetails.php?item_id=45643

³ לעיבוד המחודש היתה שותפה גם בתה של הסופרת, רמה זוטא, אך תרומתה של הבת אינה מוזכרת בספר (בורשטיין, תשס"א 359).

הנוסח החדש איבד את הקוהרנטיות הפנימית שלו, משום שהמספר (הילד חגי) מביא לא רק את נקודת הראות של הילד, אלא אף את זו של המחברת, המתייחסת אל האירועים מנקודת תצפית של חמישים השנים שעברו מאז (שם, עמ' 377).

רינת, במאמר ביקורת ב"הארץ", מבקרת בחריפות את הנוסח החדש. היא לא הייתה מודעת לכך שהמחברת עצמה שכתבה את ספרה, ולטענתה, העורכים ששכתבו את הספר "גמרו אומר לתרגם את שפתה המוזיקלית, העשירה והמדויקת של ימימה אבידר-טשרנוביץ לשפה שטוחה ועלובה" (אצל בורשטיין, תשס"א, 367).

במה מתבטאים ההבדלים הלשוניים בין שני הנוסחים⁴? ההבדלים הכוללים ביותר הם בתחום הלקסיקלי. מילים וביטויים שהסופרת תפסה כארכאיים הוחלפו במקבילותיהם המודרניות. לדוגמא, עמדי(3) הוחלף באתי(10), ערבוביה(4) הוחלפה בבלבול(11), דודי נפט(8) הפכו למיכלי דלק(13), לא חפצתי(10) שונה ללא רציתי(16), בהרות שמש(11) לנמשים(17), מכוניות על זחלים(13) לזחלמים(19), פתע(20) הוחלפה לפתאום(26) ו"ספיטייר"(24) הוחלף במטוס קרב(29). לעתים ביטוי הוחלף במילה אחת, כגון יצאת מדעתך(20) – השתגעת(26), ואנשי הגיס החמישי(20) נהיו מרגלים(26). בנוסף, ביטויים מטאפוריים רבים עברו שינויים או הושמטו. לדוגמא, בנוסח המקורי מתאר חגי את מלחמתו עם הדקדוק כך: "מלחמה זו עם הדקדוק ניכרת בעיקר במחברת העברית שלי, שם תמצאו שדות נרחבים זרועים חללי "אלפים" ו"עינים" מתבוססים בדיו האדומה של המורה"(4). ביטויים מטאפוריים אלו, המעבירים את התחושה של המחברת כשדה קרב, אינם מופיעים כלל בנוסח החדש: "מחברת העברית שלי היא העדה הטובה ביותר למלחמה זו עם הכתיב: תמצאו בה עמודים רבים עם סימוני אל"פים ועי"נים בדיו אדומה של המורה"(11). במקרים אחרים המטאפורה עוברת שינוי ומוצגת כדימוי, דבר המחליש את כוחה הפואטי: "לשונה – חרב חדה"(16) הפך ל"לשונה חדה כחרב"(22)⁵. אך השינויים הלשוניים אינם מסתכמים רק בצד הלקסיקלי. ישנם גם שינויים במבנים מורפולוגיים ותחביריים. בצד המורפולוגי אנו מוצאים שכינויים חבורים רבים הופכים לכינויים פרודים, הן ככינויי קניין (כיסוי מכנסייהם (3) לעומת כיסי המכנסיים שלהם (10)), באתי אל דודי (4) לעומת באתי אל הדוד (10)), והן כנטיית מילות (כמובן עודני ילד (10) לעומת אני כמובן עוד ילד (16)). השינויים התחביריים באים לידי ביטוי הן בהחלפת מילות תפקוד שונות והן בשינוי במבנה המשפט. מילות שיעבוד מסוימות הוחלפו: בשעה ש.. הוחלף לעתים ב-כש... (ממש נבהלתי בשעה שקיבלתי את המחברת חזרה (4)

⁴ שתי המהדורות שאתייחס אליהן במאמר הן: 'שמונה בעקבות אחד', מהדורה עשרים, הוצאת ליכטנפלד-ברונפמן, תל-אביב תש"ס, ו'שמונה בעקבות אחד, עיבוד מחדש', הוצאת כתר, ירושלים 1996. המספרים בסוגריים לצד הדוגמאות המובאות במאמר מתייחסים למספרי העמודים בשתי מהדורות אלה.

⁵ ר' בורשטיין תשס"א לניתוח משווה מעמיק של אוצר המילים, הניבים והביטויים בשני הנוסחים.

לעומת ממש נבהלתי כשקיבלתי את המחברת חזרה(11)), ומבני זיקה חסרי שם זוקק (כגון עשיתי כאשר ביקשו (4)) הוחלפו במבנים אחרים (עשיתי כבקשתם (11)). שלושה שינויים תחביריים עומדים במוקד המאמר הנוכחי. באמצעות השוואה בין חמשת הפרקים הראשונים של הספר בשני הנוסחים, אבחן שלוש אסטרטגיות תחביריות שהסופרת משתמשת בהן כדי ליצור התאמה "ללשונם של הקוראים הצעירים בני זמננו". אציג ניתוח בלשני של אסטרטגיות אלו, שיאפשר לבחון מדוע הן מהוות פישוט של השפה. ניתוח זה יביא נקודת מבט נוספת לדיון בסוגית השינויים הלשוניים שעורכים נוקטים בבואם להתאים טקסטים לקוראים צעירים.

ב. שינוי בסדר המילים

שפות שונות נבדלות זו מזו בסדר המילים הבסיסי שלהן. הבדל זה מתבטא במיקום הפועל ביחס לארגומנטים שלו, ובמיקום הארגומנטים האחד ביחס לשני. במשפט טרנזיטיבי, המכיל נושא, מושא ופועל, ישנם ששה סדרים אפשריים. ואכן, ששה סדרים אלו מופיעים בשפות העולם השונות (Dryer 2005), אך שלושה מהם נפוצים מאוד, ואילו שלושת האחרים נדירים. שלושת סדרי המילים הנפוצים הם: נושא-פועל-מושא (SVO), נושא-מושא-פועל (SOV), ופועל-נושא-מושא (VSO). הסדר האחרון מאפיין את הערבית הספרותית, וכן את העברית המקראית.

בעברית בת ימינו שני סדרי מילים בסיסיים (רביד 1977, 1995, ברמן 1978 ואחרים). הראשון הוא נושא-פועל-מושא (או משלים). סדר זה מאפיין משפטים עם פעלים טרנזיטיביים, כגון 'הנהג עצר את האוטובוס', וכן משפטים עם נשוא שמני המציינים משוואה או זהות, כבמשפטים 'הכלב הוא ידידו הטוב של האדם' (שבו האוגד מחליף את הפועל), ו'המחשב נהיה כלי הכרחי'. בנוסף, ישנו בעברית סדר מילים בסיסי אחר שבו הנשוא הוא האיבר הראשון במשפט. סדר זה מאפיין משפטים עם נשוא לא פועלי, כגון משפטי קיום ('יש רעש בחוץ'), משפטי שייכות ('יש לי חלום'), משפטים עם נשוא מודאלי ('מותר לך ללכת') ומשפטי רגש ('טוב לי בכיתי החדש').

שני סדרי מילים אלו הנם סדרי מילים בסיסיים, או בלתי מסומנים (*unmarked*), בשפה. אברים או מבנים בלתי מסומנים בשפה הם בדרך כלל שכיחים יותר, ומשמשים כמעין "ברירת מחדל": משתמשים בהם כאשר אין העדפה סגנונית או טקסטואלית אחרת. אך אין אלו סדרי המילים היחידים האפשריים בשפה. העברית בת זמננו מאופיינת בסדר מילים חופשי למדי. ניתן לומר אותו המשפט בסדרי מילים שונים, כדי להביע גיוונים סגנוניים וסמנטיים שונים, כבמשפטים הבאים:

1. כל ילדי השכונה אוכלים פלאפל בחנות שבככר. (נושא-פועל-מושא)
2. בחנות שבככר אוכלים כל ילדי השכונה פלאפל. (פועל-נושא-מושא)
3. פלאפל כל ילדי השכונה אוכלים בחנות שבככר. (מושא-נושא-פועל).

סדר המילים ב-(1) הינו הסדר הבסיסי, הבלתי מסומן של נושא-פועל-משלים. שני סדרי המילים המופיעים ב-(2-3) הינם מסומנים (marked), כלומר הם משמשים לצרכים דקדוקיים, סגנוניים וטקסטואלים מסויימים. סדר המילים המודגם במשפט (2), שבו הפועל קודם לנשא, מאפיין גם לשון סיפורית. סדר זה נפוץ מאוד בסיפורי ילדים, כפי שמראה משפט (4):⁶

4. יום אחד נכנסה יעל לסל הגדול של אמא...יעל נסתה – והסל התהפך. נפל הגג והתבלבל... שמחה יעל: איזה בית יפה... (הבית של יעל, מאת מרים רות, הוצאת ספרית פועלים).

שינוי סדר המילים הוא אחד האמצעים שבהם השתמשה אבידר-טשרנוביץ בעריכה של הנוסח החדש. בהשוואה בין חמשת הפרקים הראשונים של שתי המהדורות של "שמונה בעקבות אחר", נמצאו 20 מקרים שבהם סדר המילים בין שתי המהדורות שונה. בכל המקרים, למעט שניים, השינוי היה משימוש בסדר מילים מסומן, שבו הפועל או המושא קודמים לנושא בנוסח המקורי, לסדר מילים בסיסי של נושא-פועל-מושא בנוסח החדש. המשפטים הנבדלים בסדר המילים מובאים בטבלה 1:

נוסח חדש		נוסח מקורי	
1. בכל שעה פנויה הם כותבים שירים (10)	SVO	1. בכל שעת פנאי כותבים הם שירים (3)	VSO
2. וצופרי האזעקה.... החלו לילל (13)		2. אותה שעה היו הצפירות מתחילות לצווח....(8)	
3. יהודה התיישב על השולחן העגול. (28)		3. אותה שעה ישב יהודה על השולחן העגול... (23)	
4. יהודה עמד מול עמוס... (30)		4. כך סיים יהודה דבריו ועמד כתרנגול דרוך לקרב (26)	
5. רעד עבר בגופי (31)		5. מבלי משים עבר רעד בגופי (26)	
6. אני גר בקרית חיים (11)	SVO	6. גר אני בקרית חיים	VSO
7. בכל שעה פנויה הם כותבים שירים (10)		7. בכל שעת פנאי כותבים הם שירים (3)	נושא כינוי גוף

⁶ במבדק שערכה נעמה פרידמן נמצא כי מתוך 6074 משפטים שנלקחו מספרי ילדים וחברות עבודה לכיתה ב, 19.4% כללו תנועה של הפועל אל עמדה שלפני הנושא (נעמה פרידמן, תקשורת אישית).

נוסח חדש		נוסח מקורי	
8. אני יודע כי יש לגמור את ההקדמה (11)		8. יודע אני כי עלי לסיים בהקדמה (8)	
9. אני אומר לכם... (29)		9. אומר אני לכם.. (24)	
10. והבין ש...אינני יודע שום דבר על הבית (29)		10. והבין שיודע אני על הבית... (24)	
11. מה אתם חושבים? (33)		11. מה חושבים אתם? (29)	
12. אני בן יחיד להורי (11)	משפט שמני, נושא ראשון	12. בן יחיד אני להוריי (5)	משפט שמני נושא ראשון
13. אבל אני מוכרח להסביר לכם (13)		13. אך הן מוכרח אני להסביר לכם.. (8)	
14. וכיון שהמורים לא לימדו אותנו איך להילחם... (15)	SVO	14. וכיון שאין המורים מלמדים אותנו את תורת המלחמה... (9)	אוגד ראשון
15. ראשון לחבורה – עמוס. כבר הכרתם אותו. (22)	(S)V O	15. ראשון לחבורה – עמוס. אותו כבר הכרתם. (16)	מושא ראשון
16. שכחתי אותו כמובן (32)		16. אותו שכחתי כמובן (27)	
17. יש לו ראייה חודרת (18)	סדר בסיסי	17. ראייה יש לו חודרת (12)	משפט שייכות
18. ההורים באים לבקר אותם בבית הילדים... (18)		18. הורים יש להם, לילדים בקיבוץ, רק לשעות (12)	נושא ראשון
19. היתה זו בהלת שוא (20)	אוגד ראשון	19. הבהלה היתה בהלת שוא (14)	סדר בסיסי
20. הרי אין הכוונה באמת למטוס (30)		20. הרי אינם חושבים אירון (25)	

טבלה 1: משפטים הנבדלים בסדר המילים בשני הנוסחים

עיון במשפטים אלו מראה כי ישנם כמה סוגים של שינויים בסדר המילים. השינוי הנפוץ ביותר הוא שינוי מסדר שבו הפועל קודם לנושא לסדר שבו הנושא קודם לפועל (משפטים 1-5). לעתים הפועל המקדים את הנושא הוא פועל עזר (משפט 2). בכמה מקרים (משפטים 6-11), הנושא הוא כינוי גוף, המופיע לפני הפועל בנוסח המקורי, ואחריו בנוסח החדש. גם במשפטים שמניים, כגון משפטים 12 ו-13, שבהם הנושא הוא צירוף שמני או צירוף שם-תואר, אנו מוצאים כי הנושא קודם לנושא בגרסה המקורית,

ובא אחריו בנוסח החדש. אם במשפט שמני ישנו אוגד, ובייחוד אוגד שלילי ('איך', כבמשפט 14), גם הוא עשוי לבוא לפני הנושא בסדר מלים מסומן. משפטים 17 ו-18 הם משפטי שייכות, שבהם סדר המלים הבסיסי הוא נושא ראשון. בנוסח המקורי נעשה שימוש בסדר מילים מסומן: נושא משפט השייכות ('ראייה', 'הורים') מופיע לפני הנושא. בנוסח החדש משפט 17 מופיע בסדר המילים הבסיסי, שבו הנושא 'יש' קודם לנושא, ואילו משפט 18 שונה לחלוטין, ובמקומו מופיע משפט פעלי עם סדר מילים בסיסי.

סדר מילים מסומן אחר הוא זה שבו האיבר הראשון במשפט הוא המושא (משפטים 15-16). למרות שסדר מילים זה נפוץ למדי בעברית בת ימינו, בחרה אבידר-טשרנוביץ לשנות את סדר המילים, ולהציב את המושא במקומו הקאנוני, אחרי הפועל, ואת הנושא לפניו.

רק בשני משפטים בקורפוס השינוי היה בכיוון ההפוך, מסדר בלתי מסומן בנוסח המקורי לסדר מסומן בנוסח החדש. במשפט 19 הסדר בנוסח המקורי הוא הסדר הבסיסי של משפטי זהות – נושא-אוגד-נושא, ואילו בנוסח החדש האוגד הוקדם לנושא. גם במשפט 20 האוגד קודם לנושא בנוסח החדש, ואילו בנוסח המקורי הנושא אינו מופיע בצורה מפורשת, אלא רק ככינוי גוף המצטרף לאוגד.

ההשוואה בין סדרי המילים בשני הנוסחים מראה כי אם נמצאו שינויים בסדר המילים, הרי ששינויים אלו הם כמעט תמיד בכיוון אחד: לסדר המילים הבסיסי. נמצא, אם כך, שבמהדורה המחודשת יש יותר משפטים בסדר המילים הבסיסי מאשר במהדורה המקורית. השימוש בסדרי מילים שונים להבעת אותו האירוע מעשיר את השפה. הוא מציע לדובר מספר חלופות סגנוניות, שניתן לנצלן להבעת דגשים שונים. נראה כי הנוסח החדש עושה שימוש מופחת באמצעי לשוני זה מאשר הנוסח המקורי.

ג. חפיפה בין מבנה תחבירי למבנה סמנטי

לכל משפט בשפה מבנה תחבירי מסוים, והוא מעביר מסר מסוים. לעתים המבנה התחבירי מייצג בצורה ברורה ושקופה את המבנה הסמנטי, אך לעתים אין חפיפה בין הסמנטיקה לתחביר. מבנה תחבירי המשקף באופן ישיר את המבנה הסמנטי נחשב לבסיסי יותר מאשר מבנה תחבירי העמום לסמנטיקה. שתי האסטרטגיות התחביריות הבאות שידונו כאן, עניינן הקשר שבין המבנה התחבירי למבנה הסמנטי. גם כאן, אנו מוצאים כי בנוסח החדש של "שמונה בעקבות אחד" מופיעות חלופות בסיסיות יותר מאשר בנוסח המקורי. האסטרטגיה הראשונה עוסקת בקשר שבין תפקידים תחביריים לתפקידים סמנטיים. האסטרטגיה השנייה עוסקת בקשר שבין שעבוד סמנטי לשעבוד תחבירי.

ג.1. התאמה בין תפקידים סמנטיים לתפקידים תחביריים

באמצעות משפטים בשפה ניתן לייצג אירועים בעולם. כל אירוע מורכב מהתרחשות ומהמשתתפים בהתרחשות. בשפה ההתרחשות מובעת באמצעות הפרדיקט (בדר"כ פועל או שם-תואר) ואילו המשתתפים, הארגומנטים של

הפרדיקט, מובעים באמצעות צירופים שמניים. לכל ארגומנט יש תפקיד סמנטי מיוחד ביחס לפרדיקט שלו, ותפקיד תחבירי מסוים במבנה המשפט. התפקידים התחביריים העיקריים הם נושא, מושא ישיר, מושא עקיף ותיאור. התפקידים הסמנטיים (המכונים גם "תפקידים תמטיים") מתייחסים לרמת ההשפעה של הארגומנט על ההתרחשות או לרמת המושפעות שלו ממנה. התפקידים הסמנטיים העיקריים הם: יוזם/עושה פעולה (agent), הארגומנט המביא להתרחשות הפעולה; מושפע (patient), הישות העוברת שינוי כלשהו כתוצאה מהאירוע; מקבל (recipient), הארגומנט שאליו מועבר דבר-מה; חווה (experiencer), הישות החווה מצב פסיכולוגי או רגשי; ומוצא/יעד/מקום (source/goal/locative), המקום שממנו מתחילה או מסתיימת תנועה של חפץ או ישות, או מקום הימצאו של החפץ.

חוקרים רבים הציעו שקיימת היררכיה בין התפקידים הסמנטיים השונים, הקשורה לבולטות של התפקידים השונים באירוע ולמידת ההשפעה שלהם על התרחשות האירוע. למרות שקיימות גירסאות רבות של ההיררכיה התימטית (the thematic hierarchy), ישנה הסכמה שהיוזם הוא התפקיד התמטי הגבוה ביותר משום שהוא זה שגורם להתרחשות האירוע. החווה נמוך מהיוזם אך גבוה מן המושפע, שכן במושפע חל שינוי בעקבות האירוע, ואילו בחווה לא (ר' Belletti & Rizzi 1988, Fillmore 1968, Grimshaw 1990, Jackendoff 1990 ואחרים). לגבי מיקומם היחסי של תפקיד המקבל והתפקידים הלוקטיביים יש חילוקי דעות רבים, שלא נדון בהם כאן.⁷ ניתן לייצג היררכיה זו באופן הבא:

עושה הפעולה < חווה < מושפע

גם בין התפקידים התחביריים יש יחס היררכי: הנושא עומד בראש ההיררכיה, כארגומנט החיצוני לפרדיקט, וזה שיוצר עמו את הפרדיקציה (Williams 1980). המושא הישיר הוא הארגומנט הצמוד ביותר לפועל מבחינה תחבירית, שכן הוא מתחבר אליו ישירות. המושא העקיף מרוחק יותר משום שמילת היחס חוצצת בינו לבין הפועל, ואילו התיאורים כלל אינם מוצרכים ע"י הפועל. ניתן לייצג היררכיה זו באופן הבא:

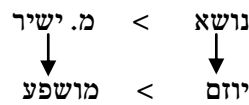
נושא < מושא ישיר < מושא עקיף < תיאורים

כפי שצוין לעיל, מבנה תחבירי המייצג באופן שקוף את המבנה הסמנטי נחשב בסיסי יותר מאשר מבנה תחבירי עמום לסמנטיקה. בהתייחס לשתי ההיררכיות, זו של התפקידים הסמנטיים וזו של התפקידים התחביריים, ניתן לומר שמבנה תחבירי בסיסי הוא כזה, שבו ההיררכיה של התפקידים התחביריים משקפת את ההיררכיה של תפקידיהם הסמנטיים. לדוגמא, במשפט בעל מבנה בסיסי הארגומנט המופיע כנושא התחבירי, התפקיד התחבירי הגבוה ביותר,

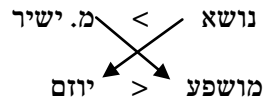
⁷ לדיון נרחב בהיררכיות התמטיות שהוצעו ובתיאוריות השונות שאימצו אותן, ר' Levin & Rappaport Hovav 2005, פרק 6.

הוא בעל תפקיד תמטי גבוה יותר מהארגומנט המופיע כמושא. נתבונן בשני המשפטים הבאים, המייצגים אותו אירוע בעולם:

21. הכלב שבר את הצלחת.

22. הצלחת נשברה ע"י הכלב.

משפט (21) הוא בעל מבנה תחבירי בסיסי יותר מאשר (22). בשני המשפטים שני ארגומנטים, ארגומנט יזום (הכלב) וארגומנט מושפע (הצלחת). במשפט (21) היוזם מופיע כנושא התחבירי, והמושפע כמושא ישיר. לנושא התחבירי, העומד בראש ההיררכיה התחבירית, יש תפקיד סמנטי גבוה יותר מזה של המושא. במשפט (22) המושפע הוא הנושא התחבירי, והיוזם הוא מושא עקיף. הנושא התחבירי הוא בעל תפקיד סמנטי נמוך יותר מזה של המושא לפי ההיררכיה, ולכן המבנה התחבירי אינו משקף בצורה ישירה את המבנה הסמנטי. משפט (22) הוא משפט בעל מבנה סביל. מבנה הסביל הוא מקרה מובהק של חוסר התאמה בין הסמנטיקה לתחביר, שכן המיפוי התחבירי אינו מקביל להיררכיה הסמנטית: היוזם אינו הנושא התחבירי, אלא ממומש כמושא עקיף או שאינו מוזכר כלל, ואילו המושפע הוא זה שהופך להיות הנושא התחבירי. בשל היעדר החפיפה בין הסמנטיקה לתחביר, משפטים בסביל מסומנים יותר מאשר משפטים בפעיל והם נחשבים לקשים יותר לרכישה ולעיבוד (רביד ועמיתים De Villiers & De Villiers 1985; Ferreira 1994; 2002).

פעלי רגש אף הם יכולים להופיע בכמה מבנים תחביריים, שחלקם שקופים יותר מבחינה סמנטית מאחרים. משפט (23), שבו הארגומנט החווה (דני) הוא הנושא התחבירי, הוא בסיסי יותר ממשפט (24), שבו החווה מופיע כמשלים עקיף:

23. דני אוהב את רינה.

24. רינה אהובה על דני.

בהשוואה בין שתי המהדורות, אנו מוצאים כי ישנם שינויים שניתן לאפיינם כשינוי במיפוי הסמנטי-תחבירי, כלומר באופן שבו המבנה התחבירי משקף את המבנה הסמנטי. השינויים שנמצאו היו תמיד לכיוון הבסיסי יותר, כלומר למבנה תחבירי שבו לנושא המשפט יש תפקיד סמנטי גבוה יותר מאשר לארגומנטים האחרים. להלן ההבדלים:

25. נוסח מקורי: 'מלאכת הכתיבה איננה אהובה עלי' (3). במשפט זה הארגומנט החווה מופיע כמשלים של הפרדיקט אהובה ולא כנושא.

- נוסח חדש: 'אינני אוהב לכתוב' (10). הארגומנט החווה (אני) מופיע בנושא במשפט.
26. נוסח מקורי: 'מלחמה זו עם הדקדוק ניכרת בעיקר במחברת העברית שלי' (4). במשפט זה הפועל הוא פועל סביל, שנושאו הוא בעל תפקיד סמנטי של מושפע.
- נוסח חדש: 'מחברת העברית שלי היא העדה הטובה ביותר למלחמה זו עם הכתיב' (11). מבנה זה הוא משפט שמני המתאר מצב. אין כאן שימוש במבנה סביל, ולכן אין חוסר הלימה בין המבנה הסמנטי לתחבירי.
27. נוסח מקורי: 'ויצאה את החדר כשהדלת ננעלת אחריה בכעס רב' (10). הדלת, הארגומנט המושפע, מופיעה בנושא במשפט.
- נוסח חדש: '...ויצאה מהחדר כשהיא טורקת אחריה את הדלת בכעס רב' (16). זהו משפט פעיל שבו היוזם (היא) הוא הנושא והמושפע (הדלת) הוא המושא.
28. נוסח מקורי: 'אחר כך נעזב הבית מיושביו' (24). גם למשפט זה מבנה סביל שבו הארגומנט המושפע (הבית) הוא נושא המשפט. הארגומנט היוזם (יושביו) הוא משלים עקיף.
- נוסח חדש: 'ואחר כך היא [המשפחה] עזבה' (29). זהו משפט פעיל שבו היוזם (היא) הוא נושא המשפט.
29. נוסח מקורי: 'אולי סכנה כרוכה בדבר?' (28). זהו משפט במבנה סביל. הנושא הוא שם עצם מופשט, המציין תכונה של הארגומנט העיקרי (הדבר). נוסח חדש: 'אולי זה מסוכן?' (33): ההתרחשות היא הנושא, הסכנה מובעת כפרדיקט.

מבנה נוסף המפר בצורה מסוימת את המיפוי בין הסמנטיקה לתחביר הוא שימוש בחלק גוף כמייצג את הארגומנט כולו. טלו למשל אירוע שבו אדם מחייך. ניתן להביע זאת בכמה אופנים:

30. האיש חייך.

31. חיוך עלה על פני האיש.

משפט (30) הינו בסיסי יותר ממשפט (31), שכן הוא מייצג את המבנה הסמנטי של האירוע בצורה שקופה יותר. באירוע עצמו האיש הוא הארגומנט, וההתרחשות היא החיוך, וכך אכן מובע אירוע זה במשפט (30). במשפט (31) האיש מוצג תחבירית כמקום האירוע (ולא כארגומנט חווה, למשל), ואילו החיוך מוצג כארגומנט העיקרי של האירוע. בפרקים שנבדקו היו שני מקרים שבהם השינוי מהנוסח המקורי לחדש היה באופן שבו מיוצג הארגומנט:

32. נוסח מקורי: 'היא חוזרת הביתה כשפניה עייפים מאוד' (6).

נוסח חדש: 'היא חוזרת הביתה עייפה מאוד' (13)

33. נוסח מקורי: 'ואני לבי עלי טוב' (19).

נוסח חדש: 'טוב היה לי בלב' (25)

במשפט (32) בנוסח המקורי הפנים מייצגות את האם, והן אלו שמצב העייפות מיוחס להם. ואלו בנוסח החדש האם היא זו שהעייפות מיוחסת לה. במשפט (33) הלב מייצג את המספר, והוא הנושא במשפט, הוא זה שהמצב הרגשי מיוחס לו. הארגומנט החווה (אני) מופיע כמשלים למילת היחס "על". בנוסח החדש הלב מיוצג כמקום, ולא כארגומנט חווה. החווה מופיע כמשלים למילת היחס "ל", אחת הדרכים הבסיסיות בעברית להבעת הארגומנט החווה (Berman 1982).

2.ג. השמטת פעלי חשיבה ותפיסה ופרדיקטים מודאליים
פעלי אמירה ותפיסה רבים מאופיינים בכך שיש להם משלים שהוא פרופוזיציה, משלים המציין את תוכן האמירה או החשיבה כבמשפט (20):

34. אני רואה שסוס שועט במורד הרחוב.

מבחינה תחבירית, משלים זה מופיע כמשפט משועבד. אך מבחינה סמנטית, המשפט המשועבד נושא את עיקר התוכן הפרופוזיציוני, ואילו המשפט העיקרי הוא מאיך בלבד: הוא מביע את עמדתו של הדובר כלפי המשפט, ואין הוא מקדם את תוכן העלילה. מכאן שמשפטים הכוללים פעלי אמירה/תפיסה ומשפטי משלים מאופיינים בחוסר חפיפה בין הסמנטיקה לתחביר: המשפט העיקרי בתחביר הוא מאיך בלבד מבחינה סמנטית, ואילו המשפט המשועבד מבחינה תחבירית, הארגומנט הפנימי של הפועל, הוא עיקרי מבחינה סמנטית.⁸ מבחינת התקדמות העלילה, המשפט הראשי לא תורם דבר, ולכן ניתן להשמיטו. ואכן, אנו מוצאים כי בגירסה המחודשת הסופרת השמיטה בכמה מקרים את המשפט העיקרי, המשפט שמכיל את פרדיקט התפיסה או הפרדיקט המודאלי, כפי שמראות הדוגמאות בטבלה 2 שלהלן.

הביטויים המודגשים בנוסח המקורי הושמטו מהנוסח החדש. ביטויים אלו אכן אינם הכרחיים להבנת העלילה, אך הם יוצרים טקסט עשיר יותר, המביע את עמדתו של המספר כלפי האירועים שאותם הוא מתאר, ומערב את הקוראים באמצעות פניות ישירות אליהם, כגון 'תארו לעצמכם', 'הרי אומר לכם'. המשפטים המקבילים בגירסה המחודשת פשוטים יותר מבחינה תחבירית, שכן אינם כוללים משפט משועבד, ופשוטים יותר מבחינה סמנטית, שכן הם מציגים את האירוע העיקרי אך לא את עמדת הדובר כלפיו. אך בדיוק בשל כך הם פחות עשירים: חסר בהם המשחק בין שני הרבדים ההבנתיים – מישור העלילה ומישור העמדה הרגשית.

⁸ תומפסון והופר (2001, עמ' 31), בנתחם שיח דבור, אכן אינם מנתחים משפטים כגון (34) כמשפט עם פועל טרנזיטיבי ומשלים שהוא פסוקית משועבדת. הם טוענים כי הפעלים הראשיים במשפטים מסוג זה מתנהגים כפעלים חד מקומיים, ואילו משפטי התוכן מתנהגים כמשפטים עיקריים ולא משועבדים (למשל, בשיח דבור באנגלית הם בדרך כלל לא פותחים במילת שיעבוד). אבו פארס (בהכנה) חקרה מבנים אלו בעברית הדבורה, וממצאיה עולים בקנה אחד עם אלו של תומפסון והופר. נראה, אם כך, כי בשיח הדבור ישנה חפיפה גדולה יותר בין המבנה התחבירי לסמנטי מאשר בשפה הכתובה.

נוסח חדש	נוסח מקורי
35. ובאמת, כשהייתי ילד קטן, חשבת... (12)	35. זוכר אני, בהיותי ילד קטן, חשבת... (6)
36. לילדים בקיבוץ נפלא, גן עדן ממש! (18)	36...הרי אומר לכם כי אין מקום טוב לילד מאשר קיבוץ. (12)
37. על ידי באוטובוס ישב חיל, והוא ידע פחות ממני את שמות ... (19)	37. על ידי ישב חיל, ותארו לכם שהוא לא ידע כי בתוך... (13)
38. חזרנו למכונית – ומיד היו כל הנוסעים גיבורים. (20)	38. חזרנו למכונית ומובן, שכל הנוסעים היו מיד גיבורים ממש! (14)
39. ופתאום קפץ עלי מישהו מאחור (26)	39. ופתע הרגשתי כי מישהו קפץ עלי מאחורי (20)
40. לא תתחרט ... (27)	40. ראה תראה כי לא תתחרט... (21)

טבלה 2: הברלים בציון פעלי תפיסה ואמירה בין שני הנוסחים

ד. סיכום

במאמר נסקרו שלוש אסטרטגיות שהמחברת נקטה כדי להפוך טקסט לנגיש וקריא יותר: הראשונה תחבירית בעיקרה - שינוי בסדר מלים. השתיים האחרות עוסקות במתאם בין המבנה הסמנטי למבנה התחבירי, הן מבחינת ההיררכיה של התפקידים הסמנטיים והתחביריים, והן מבחינת הקשר בין שעבוד תחבירי לשעבוד סמנטי. בכל אחת מהאסטרטגיות האלו, הבחירה בנוסח החדש הייתה בחירה במבנה הבסיסי יותר, הפחות מסומן, זה שיוצר הלימה רבה יותר בין המבנה הסמנטי לתחבירי.

האם הטקסט המחודש אכן נקרא על ידי הקוראים הצעירים יותר מאשר הנוסח המקורי? לא הצלחתי למצוא נתונים רשמיים אם היתה עלייה בקריאת הספר לאחר העיבוד המחודש. משיחות עם כמה ילדים נראה כי העיבוד השיג את מטרתו. הילדים ציינו כי לא היו קוראים את הנוסח המקורי, אך נהנו מהנוסח המעובד.

מצד שני, הניתוח המוצג כאן יכול גם להסביר את התחושה שהטקסט החדש פחות עשיר. מבחינה תחבירית, בנוסח החדש יותר משפטים הם בעלי מבנה תחבירי בלתי מסומן, ומשום כך יש בו צמצום של אפשרויות בחירה. בטקסט המקורי יש שימוש רב יותר בבחירה בין כמה חלופות: סדרי מילים שונים, מיפוי תחבירי-סמנטי מגוון יותר, ומבנים תחביריים שונים להבעת אותו תוכן פרופורציוני. בטקסט המחודש יש יותר מקרים שבהם הבחירה היא בחלופה הבלתי מסומנת, ומכאן שאפשרויות הבחירה בין חלופות שונות מצומצמות יותר. הורדת הדימויים, הניבים והמטאפורות תרמה אף היא ליצירת טקסט שעיקרו הרצף העלילתי, והפואטיות משנית בו (בורשטיין תשס"א, 368).

ההשוואה בין שני הנוסחים מחדדת את הנקודה שישנו יחס הפוך בין רמת המורכבות הלשונית של הטקסט לרמת הקריאות שלו. טקסט עשיר יותר

מבחינה תחבירית, הכולל מגוון גדול יותר של מבנים מסומנים, הוא קשה יותר לקריאה. בעת כתיבתו או עריכתו של טקסט, יש להביא נקודות אלו בחשבון: אם מטרת הטקסט היא להיות נגיש, יש אכן להשתמש במבנים הבסיסיים, הבלתי מסומנים. כך למשל, שאלות בחשבון, טקסט במדעים וכו', שמטרתם העיקרית היא להביא ידע בתחומים אלו, כדאי שיהיו נגישים יותר מבחינה לשונית, כדי שהקורא הצעיר יוכל להשקיע את עיקר הקשב בהתמודדות עם התכנים עצמם, ולא עם מבנים לשוניים מסומנים. אך בטקסט ספרותי, שנועד בין היתר להעשיר את לשונו של הקורא, כדאי לשלב גם מבנים שאינם בסיסיים, וכך ליצור טקסט עשיר יותר. המינוח הנכון בין עושרו של הטקסט לבין נגישותו היא שהופכת את עריכת הטקסט לאומנות.

ביבליוגרפיה

אבו פארס-
כמאל (בהכנה)	ה. אבו פארס-כמאל, "צירופי נשואים-מזמיני-השלמה (CTP) (Complement Taking Predicate) בשיח העברי היומיומי הדבור", עבודת תיזה למ.א., אוניברסיטת חיפה.
בורשטיין
תשס"א	ד. בורשטיין, "הילדים של היום אינם יודעים מה זה חרבון": השוואה בין שני נוסחים של 'שמונה בעקבות אחר' לימימה טשרנוביץ", <i>מחקרי ירושלים בספרות עברית</i> , יח', 378-359.
רביד 1977	ד. רביד, "סדר המילים בעברית בת זמננו", <i>בלשנות עברית חפ"שית 11</i> , 45-1.
רביד ושות'
2002	ד. רביד, ה. לנדאו-פוקר ומ. לוביצקי-שפרן, "המורפולוגיה של הסביל הפועלי בגיל בית-הספר: דוגמה לרכישה", <i>סקריפט</i> , 5-6, 158-129.
רינת 1997	א. רינת, "הסופרת נשאה מאחור", <i>הארץ</i> , תרבות וספרות, 31.1.1997.
שרון וצבר
בן-יהושע
(2009)	א. שרון ונ. צבר בן-יהושע, "ליצור את החיבור הראוי בין יצירה, יוצר, לשון תקינה וקורא: מטרות של עורכים לשוניים – צרכים וסתירות", <i>העברית ואחיותיה</i> , ח-ט, 93-118.
	Belletti & Rizzi 1988 Belletti, A. & L. Rizzi L., "Psych verbs and theta theory", <i>Natural Language and Linguistic Theory</i> 16, 541-595.
	Berman 1978 Berman, R. A., <i>Modern Hebrew Structure</i> . Tel Aviv: University Publishing Projects.

- Berman 1979 Berman, R. A., "From and function: passives, middles and impersonal Modern Hebrew", *Berkeley Linguistic Society*, 5, 1-27.
- Berman 1982 Berman, R. A., "Dative marking of the Affectee role: Data from Modern Hebrew", *Hebrew Annual Review*, vol. 6., pp. 35-59.
- De Villiers & De Villiers 1985 De Villiers, J. & De Villiers, J., "The acquisition of English: Passives", In D. I. Slobin (ed.), *The crosslinguistic study of language acquisition*, 1 (pp. 96-103). Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dryer 2005 Dryer, M. S., "Order of subject, object, and verb", In Haspelmath, M., M. S. Dryer, D. Gil & B. Comrie (eds.) *The world atlas of language structures*, 330 – 334. Oxford: Oxford University Press.
- Ferreira 1994 Ferreira, F., "Choice of passive is affected by verb type and animacy", *Journal of memory and language*, 33(4), pp. 715-736.
- Fillmore 1968 Fillmore, C. J., "The Case for Case" (1968), In Bach and Harms (Ed.): *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt Rinehart & Winston 1-88.
- Grimshaw 1990 Grimshaw, J., *Argument structure*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Jackendoff 1990 Jackendoff, R. S., *Semantic structures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Levin & Rappaport Hovav 2005 Levin, B. & Rappaport Hovav M., *Argument realization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ravid 1995 Ravid, D., *Language change in child and adult Hebrew*. Oxford University Press.
- Thompson & Hopper 2001 Thompson, S. A. & Hopper P. J., "Transitivity, clause structure, and argument structure: evidence from conversation", In Bybee, Joan L. and Paul J. Hopper, eds., *Frequency and the emergence of linguistic structure*, 27-60. Amsterdam: Benjamins.
- Williams 1980 Williams, E., "Predication", *Linguistic Inquiry* 11, 203-238.